

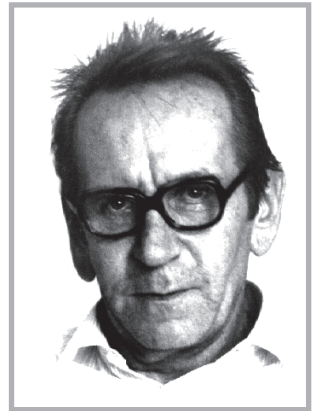
JIŘÍ GABRIEL

VĚNOVÁNO KARLU HLAVOŇOVI

Dne 30. července 2009 zemřel docent PhDr. Karel Hlavoň, CSc., dlouholetý člen katedry filozofie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. 12. října 2009 katedra filozofie a brněnská pobočka Jednoty filozofické uspořádaly zasedání věnované Hlavoňově památce. Osobní vzpomínky jeho kolegů, přátel a někdejších posluchačů uvedl docent Jiří Gabriel následujícím projevem.

S pokračujícím věkem se každý z nás stále častěji setkává s odchodem přátel, kamarádů, kolegů, známých, které počítá ke své generaci, ke svému lidskému okolí. Je těžké smířovat se s tím, jak se zmenšuje množina našich generačních druhů; berou s sebou mnohé, co patřilo také k nám, s čím jsme ve svém životě přirozeně, samozřejmě počítali

S Karlem Hlavoněm jsem se poprvé setkal na naší fakultě někdy v září roku 1950. Oba jsme měli zapsanou filozofii, Karel původně s odbornou psychologií, ale už během prvního ročníku ji „vyměnil“ za dějepis – a tak jsme měli stejnou studijní kombinaci pedagogického zaměření. Karel před příchodem na fakultu absolvoval jednoroční přípravný kurz pro vysokoškolské studium dělnické mládeže v Mariánských Lázních. Vzpomínal na něj jako na rok „tvrdé intelektuální dřiny od časného rána do pozdních večerních hodin, každý den, i v neděli“. Program těchto kurzů bral jistý ohled na budoucí zaměření studentů, a tak se alespoň někteří jeho absolventi nemuseli na vysoké škole cítit v nevýhodě proti „normálním“ maturantům. Rovněž do Karlovy studijní skupiny patřilo několik pozdějších vědeckých pracovníků či vysokoškolských učitelů. Děkan Vilém Chmelař „adekáře“ na fakultě přivítal zvláště srdečně, ale jinak měli před ostatními studenty přednost jen v tom, že nemuseli dělat přijímací zkoušku a že se o jejich studijní prospěch a společenskou angažovanost zajímaly odpovídající stranické skupiny. Filozofii jako hlavní (diplomní) obor nás tehdy zapsalo sedm (jen jedna dívka), jako vedlejší obor ji studovali tři posluchači.

Ale začněme od počátku. Karel se narodil v Brněnských Ivanovicích 21. ledna 1930. Jeho otec (také Karel), rodák z Moravských Bránic, byl zaměstnán jako pomocný dělník v První brněnské strojírně; zemřel na následky pracovního úrazu v roce 1950. Karel na něj vzpomínal s láskou a úctou; byl mu vděčný také za to, že za války, kdy bydleli v Brně na Trnitě, v prostředí, v němž měli velký vliv tamější Němci, odolal jejich tlaku – i za cenu vynuceného stěhování rodiny – a nenechal ho zapsat do německé školy. (Navštěvoval školu na Zvonařce.) Snad pokaždé, když Karel v mé přítomnosti vzpomněl na otce, neopomenul povědět, že otec, „ač nádeník“, nikdy nemluvil hrubě a že to nesnášel ani u nikoho z rodiny; kdo Karla znal, jistě potvrdí, že i v tomto ohledu měl na něj jeho otec silný vliv. V souvislosti s otcovou smrtí na Karla hluboce zapůsobily projevy solidarity otcových dělnických přátel vůči rodině. Karlova maminka Julie pocházela z Brněnských Ivanovic. V mládí byla tkadlenou, později přispívala do rodinného rozpočtu domovníckým platem, časem ji však nemoc, silné revma a artróza, omezila na rodinné prostředí. Poznal jsem ji jako milou paní při (jediné) návštěvě v ivanovickém domku, kde bydlela s rodinou své dcery Klotyldy, vyučené kadeřnice. Karel měl svou (starší, nevlastní) sestru Kloty, jak jí doma říkali, velice rád – popsal mi ji jako „hezkou, plnoštíhlou blondýnku, veselou, společenskou, plnou energie a chuti do života“ (provádala se za železničáře-strojvedoucího a měla dva syny). Karla velmi zasáhlo, když sestra po cévním onemocnění přišla o obě nohy a brzy nato zemřela, když v rehabilitačním ústavu dostala do ran po amputacích sněť. Matčina nemoc a sestřino utrpení vyvolaly u Karla obavy z možného dědičného sklonu k cévnímu onemocnění. Nedonutily ho sice přestat kouřit, ale vzaly mu odvahu podstoupit operaci, když se mu koncem devadesátých let začaly ohlašovat potíže s prostatou. – Karlovo kouření byla jediná potíž, kterou jsem s ním (jako nekuřák) měl během let strávených na katedře: měli jsme – ze své vůle – vždy společnou pracovnu; a protože po každém přesunu jsme si ji hleděli nějak zútulnit, stahovali se do ní na „cigaretová posezení“ všichni katedroví kuřáci, tedy vlastně téměř všichni členové katedry, popřípadě i další návštěvníci.

V roce 1944 Karel ukončil školní docházku a šel do První brněnské učit se strojním zámečníkem. Po jednom náletu koncem března 1945 přestal do továrny chodit a vrátil se do ní až po osvobození. – Tu dovolte malou, ale z hlediska Karlova životopisu důležitou vsuvku. Zážitky z války, zejména při osvobozování Brna, jej ovlivnily na celý další život; v Ivanovicích pomáhal pohřbívat padlé sovětské vojáky. Nerad pak slyšel, když někdo jakkoli zlehčoval zásluhy Rudé armády o osvobození Brna a republiky, a podobně ani hesla o potřebě bránit mír ve světě nikdy nechápal jako pouhé fráze. (Pro pobavení Karel vyprávěl, jak na pozdějším záložním cvičení rozzlobil nadřízeného politruka, protože před prvním májem nechal okna kasáren vyzdobit Picassovou holubicí míru.) Po návratu do továrny Karla oslovila snaha řadových pracujících obnovit co nejdříve výrobu, a vůbec celkový vztah zaměstnanců k továrně. V té budovatelské atmosféře se v První brněnské stal zakládajícím členem ČSM a po únoru 1948, v rámci tzv. Gottwaldovy výzvy, také členem KSČ; vždy si byl jistý, že tak činil z dobrého přesvědčení, i když tehdy v řadě ohledů ještě nejasného, a také s čestnými úmysly.

Dodávám hned, že za studií měl na formování Karlových filozofických a politických názorů vliv především Josef Macháček, tehdy vedoucí filozofického semináře; Karel s ním trávil řadu hodin, např. když mu Macháček diktoval do stroje své práce, včetně habilitační. Po vlastních zkušenostech s Macháčkem si dovedu představit, jak jej tento výborný diskutér – přišel-li Karel s nějakými otázkami, pochybnostmi – přesvědčoval, že setkáváme-li se ve veřejném, politickém životě s nějakými nepravostmi, je třeba „s osobním nasazením“ hledat a využívat možností, jak alespoň ve svém nejbližším okolí sladit dění ve společnosti s ušlechtilými ideály a cíly socialistického hnutí. Karel by v této souvislosti asi připomněl i vliv Gustava Riedla, předválečného komunistického intelektuála, znalce Marxových a Engelsových spisů (nevím, do jaké míry byl tehdy s to kriticky odsoudit např. Riedlův podíl na tehdejší likvidaci sociologie jako učebního předmětu), a také Jaroslava Šabatu, tehdy „snad nejvýraznějšího propagátora marxismu a politiky KSČ na fakultě, mladého, sympatického, který dovedl získat nejednoho posluchače pro své jasně a rozhodně formulované myšlenky“. – Když jsem se zmínil o Macháčkově: Sluší se dodat, že patřil k dobrým znalcům starověké i novověké a soudobé filozofie; před válkou poslouchal Josefa Tvrdeho, J. L. Fischera, na právnické fakultě V. Kubeše; filozofii a logice se věnoval i za pobytu v Anglii: jeho doménou se stala anglická filozofie, „klasická“ i novodobá. Macháček byl myslitelem přirozeně kritickým a ke kritičnosti vedl i své posluchače; i v tomto ohledu se Karel od něho dost naučil.

Po vyučení Karel montoval a opravoval malé vodní turbíny, tzv. napáječky, pomocné turbíny k větším turbínám. Na montáže a opravy jezdil i mimo Brno; rád na to vzpomínal: byly to příležitosti seznámit se s novými, zajímavými lidmi, také s děvčaty. Např. v papírnách v Jindřichově na Moravě se sblížil s jednou tamější mladou dělnicí a bylo z toho – jak se Karel vyjádřil – „hezké devatenáctileté zamilování“ (ne že by trvalo devatenáct let, ale že přišlo v jeho devatenácti letech). Vztah skončil, když Karla v továrně navrhli do kurzu pro přípravu na vysokoškolské studium.

Filozofie (jako studijní obor) byla na fakultě zařazena do tzv. pedagogického směru studia; po jeho ukončení jsme se stali „promovanými pedagogy“; Karel to pak měl zapsáno v červeném diplomu. Naše studium filozofie (dějepis tu nechávám stranou) bylo silně poznamenáno dobou; v semináři jsme se setkali s jediným přednášejícím, který učil na univerzitě už před válkou. V prvním ročníku nám přednášel docent Mirko Novák (v roce 1938 přešel do Brna z Komenského univerzity) dějiny humanistické filozofie a (v rámci „společného základu“) úvod do marxistické teorie umění; v dalším školním roce už působil na Karlově univerzitě. Z předválečných členů semináře Josef Tvrdý v roce 1942 zahynul v Mauthausenu; J. L. Fischer, který protektorát přežil v holandské ilegalitě, odešel v roce 1949 rektorovat na nově otevřenou Palackého univerzitu v Olomouci. Do marxisticko-leninské filozofie nás uváděl Gustav Riedel. Psychologii pro filozofy v prvním ročníku přednášel (tehdejší děkan) Vilém Chmelař, po Rostoharově odchodu ředitel psychologického semináře (na fakultě působil od roku 1932). Úkolem vykládat svůj obor marxisticky byl zřejmě zaskočen: v první části „přednášky“

předčítal z Těplova, v druhé pak diktoval, co si z toho máme zapsat. Nedivil jsem se, že Karel brzy přestoupil z psychologie na dějepis. (Na dějepise jsme měli příležitost „ze starých“ poslouchat profesory Macůrka, Holinku, docenta Dřímala.) Slibovaného úvodu do řecké a latinské filozofické terminologie s Františkem Novotným, popř. Ferdinandem Stiebitzem jsme se nedočkali. Macháček a Riedel (jenž nebyl členem filozofického semináře) patřili na fakultě k novým lidem. Pedagogickým nováčkem byl i někdejší Novákův asistent Jiří Cetl, přednášející zejména dějiny filozofie. Místo dějin české a slovenské filozofie jsme chodili s češtináři na Hrabákovy Dějiny starší české literatury (naštěstí nás z této látky nikdo nezkoušel). Za osvěžení jsme ve vyšších ročnících považovali přednášky ředitele Univerzitní knihovny Miloše Papírníka o filozofii 19. století a úvod do filozofie přírody Živana Vodseďálka (zapsaný ovšem jako „dialekticko-materialistický názor na přírodu“).

Studium jsme s Karlem v roce 1954 skončili nejen jako promovaní pedagogové, ale také – což bylo velmi důležité – jako podporující v záloze. Nic nám nebránilo, abychom se věnovali našemu zaměstnání. (Až později končili vysokoškoláci vojenskou přípravu jako poddůstojníci a šli na roční „normální“ vojnu.) Při cvičeních o prázdninových soustředěních jsme s Karlem sice mívali jako první v četě řádně prosolené blůzy na zádech, ale co bylo třeba, jsme zvládali celkem dobře. Shodovali jsme se pak na tom, že naše „vojna“ (a několik cvičení záloh) byly pro nás zajímavou životní zkušeností.

Jedním z mých i Karlových zisků ze studentských let na fakultě bylo naše přátelství. (Na chvíli nechávám stranou, že jsme se tu setkali i s dívkami, které byly ochotny stát se našimi manželkami.) Nevím, od kdy přesně bych náš vztah označil za přátelství, vím však, že skončil až Karlovou smrtí (přátelství je dvoumístný vztah). Vytvářelo se, prohlubovalo na přednáškách, seminářích, vojenských cvičeních, prázdninových mládežnických brigádách (na Nové huti, Kružberské přehrady) – a také za našeho společného „pomvėdování“ (výraz odvozují od zkratky „pomvėd“ – pomocná „vědecká síla“); někde pomvėdům říkali „poskoci“, ale těmi jsme se v našem semináři nikdy necítili. Karel si o tomto svém působení poznamenal: „Naše pomvėd pracovna byla v místnosti vedle seminární knihovny, avšak za ní tehdy ještě nebyla další místnost, jež je tam dnes (ta vznikla později přepažením posluchárny), takže to byla jen naše místnost, měli jsme k ní klíč a mohli jsme tam být kdykoli, až do pozdního večera. Na katedrách tenkrát nebyly sekretářky, některé pomocné práce vykonával hodný starý pan Rusler. My jsme především půjčovali knihy, zapisovali přírůstky do velké těžké knihy, které jsme říkali mamut. Náš vztah ke katedře se utvářel i tím, že jsme se mohli účastnit schůzí katedry, asi ne všech, ale některých určitě... Nepřeháním, když řeknu, že jsem byl na katedře (seminář později přejmenovali na katedru) jako doma, ba trávil jsem tam snad více času než doma. Myslím, že už tehdy se utvářel ten hluboký vztah ke katedře, který ve mně zůstal dodnes.“ (Zápis z roku 2002.)

Zmínil jsem se o tom, že Karel se (stejně jako já) seznámil na fakultě se svou příští manželkou. V dubnu 1954 byl mým svědkem na svatbě – a já jsem mu zase (ale už rok předtím) pomohl vybrat si tu jeho nastávající. Jednou se mi svě-

řil, že u děvčat není nijak zvlášť úspěšný, ale ani zcela neúspěšný. V roce 1953 byl v situaci, o níž později napsal: „Po jednom rozchodu rozhlížel jsem se mezi studentkami, ale neměl jsem – jak se ukázalo, naštěstí – úspěch. Jednou se mne přítel Gabriel zeptal: A co ta Hana Palkovská, ta se ti nelíbí? Odpověděl jsem, že není můj typ. Ale začal jsem si jí všimnout a zjistil jsem, že se mi docela líbí“. Zkrátka: v listopadu 1954 se Karel s Hanou vzali – a Karel se přiznal do Žabovřesk, na ulici Dunajevského; Hana byla z učitelké rodiny, žila s maminkou, otec, odbojář, zemřel v koncentráku. V dubnu 1959 se jim narodil syn Jiří. Byla to tehdy Karlova šťastná léta. Tím spíše nemohu zapomenout, jak 17. prosince 1961 v podvečerních hodinách přišel k nám na Hněvkovského, aby se slzami v očích ze sebe zajikavě dostal, že Hana dnes v nemocnici zemřela! (Že je Hana v nemocnici s nějakým malým nádorkem v ústech, jsme věděli.) – Zůstanu ještě chvíli u Karlova osobního života: Na konci roku 1963 se oženil podruhé. I tentokrát volil dobře: Paní Marie (u Karla Majka), o sedm let mladší než Karel, mu byla nejen dobrou manželkou, ale i matkou Karlova Jirky, a pak i jejich Tomáše, který se jim narodil v prosinci 1969. Paní Marie mu posléze byla i laskavou, pečlivou pomocnicí, opatrovatelkou, když to v posledních letech života potřeboval. Měl jsem několikrát příležitost si všimnout, jak jí byl Karel za to přirozeně vděčný, jak se jí všemožně snažil od jejich starostí ulehčit. Bydleli v družstevním bytě v Jundrově. Z rodinného parte vyčtete, že Karel byl také dědou: zasloužil se o to syn Jiří jako otec dvou synů.

Po státnici v roce 1954 se Karel stal asistentem filozofického semináře. Já jsem chtěl učit na nějakém gymnáziu, ale ministerská umístěnka mě poslala na katedru marxismu–leninismu Pedagogické fakulty Komenského univerzity. Když ale v Bratislavě zjistili, že nejsem členem KSČ, mohl jsem se vrátit do Brna. Tam jsem se dověděl, že jsem přihlášen do konkurzu na místo asistenta – na naši katedře. To zařídil Karel, ovšem s vědomím mé manželky (chtěli tak zabránit, abych na takové místo rezignoval). Byl jsem jediným přihlášeným do konkurzu, a tak jsme se s Karlem zase sešli na jednom pracovišti, tentokrát jako vysokoškolští učitelé! Bylo to hezké, ale zároveň hrůzné (vzhledem k naší připravenosti na tuto roli). Karlovým hlavním učebním (a tedy i badatelským) předmětem se stala etika. Když jsme byli ve 4. ročníku, přednášel etiku Lubomír Nový, který se stal asistentem rok před námi. Říkám „hlavním předmětem“, protože při našem počtu na katedře musel každý počítat s tím, že bude „mít toho víc“, podle potřeb učebního programu oboru.

Jako pomvědi jsme s Karlem neměli žádného „přiděleného“ učitele, jako asistenti žádného „svého“ docenta či profesora. Ti v semináři po Fischerově a Novákově odchodu ani nebyli. Na podzim 1954 bylo nás na katedře (vlastně v semináři) celkem pět. Josef Macháček (ročník 1917) se habilitoval v roce 1955, Lubomír Nový (1930) v roce 1964, Jiří Cetl (1925) v roce 1980. Asistenti tehdy běžně přednášeli, zkoušeli (i u závěrečných zkoušek) a vedli diplomové práce (i když se jim to všechno muselo každý rok úředně povolit). První léta byla pro nás velmi krušná, protože jsme ve svých oborech byli fakticky nováčkové. Karel ve svých Vzpomínkách svou tehdejší výuku, resp. přípravu na ni, charakterizoval

jako „sebevzdělávání“. Naši kolegové nám popřávali klid, věřili, že děláme, co je v našich silách – spoléhali na náš pocit odpovědnosti vůči katedře. V rámci ústředně předepsaných osnov si každý sám rozhodoval o konkrétní náplni svých přednášek a seminářů. Hospitaci (Jiřího Cetla) jsem zažil jednou, když kdosi nahoře vyhlásil hospitační kampaň a katedry musely o nich podat zprávu.

Na své přednášky a semináře se Karel vždy, tedy nejen na počátku své pedagogické dráhy, připravoval důkladně, podle mého soudu až úzkostlivě. Psal si je doslova. Zdůvodnil mi to jednak starostí o svou paměť, jednak tím, že mu napsaný text brání unikat k neplánovaným poznámkám, od nichž se mu pak někdy těžce vrací zpět. Doslova je ovšem nečetl, chtěl mít s posluchači zrakový kontakt. Netajil se ani tím, že napsané přednášky mu pomáhají potlačovat jistou nervozitu před přednáškou samou; ta zmizela, když se oběma rukama chytil pultíku (jehož se pak držel i proto, aby při řeči nemával rukama, k čemuž měl jinak nepotlačitelný sklon). Přednášky psal zásadně na stroji, na své oblíbené kufříkové remingtonce, později na domácím počítači (do něhož se přímo zamiloval); když se mu s přibývajícím věkem zhoršovalo vidění, mohl si přednášky tisknout stále většími písmeny. V důchodu – už s velkými zrakovými potížemi – si přednášky znovu uspořádal, vytiskl a svázal. „Jsou z toho poměrně rozsáhlé čtyři knížky: *Príspevky k dejinám filozofie a etiky*, *Príspevky k etice, morálce a politice*, *Príspevky ke kritice náboženské morálky* a *Přednášky z dejin etiky*.“ Chtěl přepsat (s jistým doplněním) ještě *přednášky z obecné teorie morálky*, ale zrak mu to už nedovolil. Nejvíce však Karla mrzelo, že nemůže upravit svou knihu *Náboženství a morálka*, která v roce 1982 vyšla v nakladatelství Horizont. Za knihu podávající kritickou analýzu křesťanské morálky dostal ocenění Literárního fondu.

Etika byla Karlovým učebním a také badatelským předmětem, přednášel ji také psychologům a v rámci tzv. společného základu i dalším posluchačům fakulty. Časem se ovšem v náplni a rozsahu pedagogické činnosti členů katedry ledacos měnilo, ale etika zůstávala Karlovým oborem. Pokud šlo o dějiny filozofie – což je na filozofii vždy profilový předmět – zaměřoval se (vedle počáteční účasti na seminářích k antické filozofii) hlavně na filozofy tzv. německého klasického idealismu, francouzské osvícence, později i anglické empiriky. Aby lépe pronikl do ducha filozofie svých německých idealistů, začal překládat vybrané pasáže z jejich prací. Bylo zajímavé, že – stoupenec dialektického materialismu jako formy kritického realismu – rád vykládal filozofy tíhnoucí k subjektivnímu idealismu; velice se těšil, až přijde v semináři řada např. na Berkeleyho. Z Karlových výběrových přednášek z dějin filozofie, resp. etiky připomínám alespoň výklady o axiologii Nicolaie Hartmanna (v roce 2002 vyšel v Akademii Karlův překlad I. dílu Hartmannovy Etiky: *Struktura etického fenoménu*, 274 s., s jeho obsáhlými Úvodními poznámkami). Podílel se i na přednáškách z dějin filozofie pro společný základ (míval zejména studijní skupiny psychologů a němčinářů). Léta přednášel také úvod do filozofie a metodiku filozofie; na střední škole nikdy neučil, vycházel ze svých představ o tom, co by maturant měl vědět o filozofii a co by ho tedy naši absolventi měli naučit. Témata k diplomovým pracím vybíral

nejčastěji z etiky, resp. jejich dějin. Karel býval na fakultě čas od času pověřován různými funkcemi, svým založením byl však člověkem spíše nefunkcionářským, funkce neměl rád už proto, že ho stály nějaký čas. Často býval tzv. učitelem ročníku nebo aspoň pedagogickým vedoucím některého „našeho ročníku“. Řadu hodin jsme spolu strávili jako členové přijímací komise (tehdy by nás ani nenapadlo, že bychom mohli tuto činnost přenést na nějaký vnější institut) a ovšem i jako členové různých zkušebních komisí. Nemohu ovšem zapomenout na Karla jako mého spoluvedoucího našich studentských (autobusových) exkurzí, někdy až pětidenních. Měli jsme dělbu práce: já jsem měl zájezdy (později s Ivanou Holzbachovou) na starosti po stránce organizační, Karel se ujímal svého úkolu při příjezdu před ubytovací zařízení: když šlo o jednání s jeho správcem a pak hlavně o zajištění únosného chování studentů v daném prostoru; Karel, milovník lidových písní, to se studenty uměl, a v případě potřeby to uměl i při ranním jednání se správcem ubytovny.

Karlova *vědecko-pedagogická kariéra* je spjata s roky: 1957 – odborný asistent, 1966 – doktorát filozofie, 1967 – kandidát věd (na UK, před komisí v čele s Jiřinou Popelovou, obhájil práci *Příspěvky k problémům etiky*), 1979 – habilitace na naší univerzitě, s prací *Mravní krize křesťanství a její odraz v teologii šedesátých let*, 1987 – atestační komise presidia ČSAV mu přiznala vědecký kvalifikační stupeň I b. Několik let měl vedlejší pracovní úvazek na brněnském Ústavu vědeckého ateismu, později Ústavu pro výzkum společenského vědomí; v letech 1986–1989 tam vedl skupinu etiky, pokoušející se vydávat časopis *Etika*, první svého druhu u nás.

O etiku jako filozofickou disciplínu jsem se nikdy hlouběji nezajímal, nejsem tudíž zrovna povolán k tomu, abych něco povídal o Karlově etice. Četl jsem jeho pozoruhodné příspěvky k dějinám české etiky (připomínám alespoň *Filozofické principy etiky F. Krejčího* (Filozofický časopis 1965), *Etiku A. I. Bláhy* (Sociologický časopis 1968), přehledy o české etice v publikacích *Kapitoly z dějin české filozofie 20. století* (1992), *Česká filozofie ve 20. století* (1995) a *Demokracie je diskuse. Česká filozofie 1918–1938* (2005). Etiku chápal jako filozofickou disciplínu jednající o morálce, mravnosti (popř. i o tzv. mravouce) a také o sobě samé (v rámci dějin etiky a metodologických úvah). Morálkou rozuměl soubor morálních (mravních) norem, spolu s jejich komentáři a zdůvodněními (s pouhým „nezabiješ“ nevystačíme, musíme dodat, jestli platí i při sebeobraně, ve válce, jde-li o trest smrti). Termíny „mravnost“, mravný – nemravný atp. nechával pro označení (hodnocení) vztahu člověka, společenství lidí k morálním normám, (míry) jejich faktického uznávání a respektování. (Jakou mám morálku? K jakým morálním normám-morálce se hlásím? Jak jsem na tom s mravností? / Co fakticky pro mě morální normy znamenají?) (Mám však za to, že se ani jemu mezi „morálním“ a „mravným“ vždy důsledněji rozlišovat nedařilo; jde to totiž někdy proti jazykovému úzu.)

O svém vztahu k etice Karel napsal: „Téměř od samého počátku mě upoutávaly otázky: co je to vlastně morálka, čím je tvořena, za jakých podmínek – nejen

společenských, ale i individuálních – vůbec funguje, co a jak ji ovlivňuje, co mravní vědomí lidí probouzí, uvádí v činnost, a co je naopak uspává, dezorientuje? ... Když jsem ve stáří bilancoval svou práci v této oblasti, uvědomil jsem si, že mi vlastně vždy šlo o zmíněné velmi obecné otázky, i když přece jen poněkud konkretizované: Jaký je vztah mezi morálkou a světovým názorem, jak ovlivňuje morálku pojetí společnosti a člověka, jaké funkce morálka plní v životě společnosti a jednotlivců, za jakých podmínek se normativní věty stávají skutečnými mravními normami a jakou funkci plní, role mravních ideálů, mravních potřeb, podíl rozumu a citu, obsahové a formální složky v mravním vědomí, funkce jazyka morálky, morálka a moralizování, role hodnotové orientace, regulativní funkce osobnostního charakteru, mechanismus fungování svědomí atp. Na základě tohoto přístupu jsem dospěl k názoru, že morálka je složitý komplexní útvar zahrnující širokou škálu onticky velmi různorodých jevů a mnohostranně začleněný do celkového rámce života společnosti. Je-li morálka teorií redukována na některou složku její struktury nebo vytržena z příslušných souvislostí, dochází k posunu v pojetí role i váhy jednotlivých složek a s nimi spjatých teoretických problémů a mění se tím i celé pojetí morálky...“ Podobně Karel uvažoval o metodologických a praktických důsledcích pojetí produkce a reprodukce mravního života lidí: „Člověk je sice schopen být mravní bytostí (určovat své jednání mravními hledisky), avšak realizace, míra a oblast působení této schopnosti není automaticky a jednou provždy dána...“ Karel upozorňoval také na to, že „mravní vztah člověka k lidem a ke světu nelze redukovat na příkazy a zákazy a jejich pouhé respektování. Pro morálku jsou sice obecné normy (zásady) nezbytné, ale jen jako rámcové směrnice, k nimž by člověk měl přihlížet při rozhodování i hodnocení. Mravní postoje, rozhodování a hodnocení je mnohem komplexnější činnost než pouhá poslušnost“. Tento názor vedl Karla k tomu, že se „spíše než o mravní normy fixované v kodexech zajímal o nejobecnější principy, jako je např. tzv. zlaté pravidlo, kategorický imperativ nebo princip prospěšnosti. Etika, pokud si kromě poznávání mravního fenoménu klade i výchovný úkol, má člověka učit tomu komplexnímu pohledu na sebe i na okolní svět, tj. schopnosti, které starověcí Řekové říkali „moudrost“. – Jistý vhled do Karlova přístupu k etice a jejím dějinám můžete získat z jeho Úvodu k přednáškám z dějin filozoficko-etického myšlení v *Bratislavských přednáškách Katedry filozofie FF MU* (2002), tam najdete i jeho malou autobiografii.

Kdo si prohlédne seznam Karlových publikací, snadno zjistí, že etická problematika se mu úzce spojovala s problematikou náboženství, přesněji náboženské morálky. Karel nebyl (říkal, že nikdy) nábožensky věřící člověk. Neměl vnitřní potřebu s náboženstvím „se vyrovnávat“, a proto se nezabýval ani otázkami, zda existuje Bůh, nesmrtelná lidská duše, posmrtný život. Náboženství chápal jako jev podmíněný v širokém smyslu historicky, antropologicky a sociálně; vycházel tedy z předpokladu, že je lze vyložit zcela nenábožensky, přirozeně, bez odkazu na nadpřirozené síly. Ve své odborné, pedagogické i obecněji osvětové práci (oba jsme byli členy Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí, resp. Socialistické akademie) se snažil ukázat, že morálka a mravnost nejsou závislé

na náboženské víře, resp. že náboženství, náboženské zakotvení morálky a mravnosti není pro morálku a mravnost nepostradatelné. (Vzpomeňme např. na rčení oblíbené u mnohých věřících: „když není Bůh, je vše dovoleno“.) Přirozeně se přitom nevyhýbal příležitosti poukázat na některé interní problémy náboženské etiky s výkladem morálky a mravnosti založené na hypotézi o existenci Boha (a na tom dalším, co s ní souvisí). Nejuceleněji svůj názor na vztah náboženství a morálky vyložil ve zmíněné knize *Náboženství a morálka. Příspěvek ke kritice křesťanské morálky*. Po Úvodu (zaměřeném na téma světový názor a morálka) si látku rozvrhl do čtyř kapitol: V kapitole Kořeny, cíle a formy etizace křesťanského náboženství probral toto téma od německého osvícenství po (tehdy) současné radikální varianty etizace křesťanství. („Etizací“ rozuměl pokus překlenout krizi náboženské víry, nebo jí zabránit, přesunutím akcentu z tradičních náboženských dogmat na mravní obsah, smysl a poslání křesťanské víry.) V kapitole Krize náboženské víry a etická obhajoba náboženství psal např. o roli představ o nadpřirozeném původu křesťanské morálky a jejich sankcích, o problému absolutního základu morálky, o náboženském výkladu svědomí, odkazech na potřebu vyššího smyslu života aj. Kratší kapitola Podstata a role mravní krize křesťanství má dvě části: Zakotvení základních rysů křesťanské morálky v obsahu křesťanské víry a Krize tradiční křesťanské morálky a mravní krize křesťanské víry. V závěrečné kapitole jedná o Modernizaci křesťanské teologie jako pokusu o překonání mravní krize křesťanství (s podkapitolami: Nová formulace vztahu křesťanství ke světu, Od statického pojetí světa k „dynamické“ věrouce, Změna vztahu k lidské přetvářející činnosti, Křesťanství a idea společenské přirozenosti člověka, Křesťanství a rostoucí sebevědomí lidstva, Křesťanství v epoše revolucí). Karel přitom výslovně varoval před některými nedorozuměními spjatými s kritikou křesťanské morálky. Zdůrazňoval, že předmětem jeho kritiky není morálka jednotlivců, nýbrž náboženská mravní soustava v její „ideální“, čisté podobě. V praktickém životě jsou věřící ovlivňováni nejen náboženskými názory, ale namnoze i názory a postoji, jež jsou třeba i v přímém protikladu s náboženskými názory a soustavou náboženské morálky. Zkrátka: chtěl ukázat, jak by náboženská morálka působila, kdyby věřící byli ovlivňováni pouze jí samou.

Z Karlových popularizujících publikací připomínám alespoň jeho výrazný podíl na knize *Diskutujeme o morálce dneška* (1965) a na *Malém ateistickém slovníku* (1962), *Stručném filozofickém slovníku* (vydaném ve Svobodě 1966) a *Slovníku českých filozofů* (1998; k němuž přispěl také velkou, i časově náročnou prací technicky redakční). Jako výkonný redaktor filozofické řady fakultního *Sborníku prací* jsem se však nerad musel ujišťovat o Karlově nechuti k psaní recenzí; ve své bibliografii jich má pouze devět. Zmínil jsem se o Karlově překládání (z němčiny). V duchodových letech přeložil (a většinou i vysázel) např. knihu Roberta Spaemanna *Základní mravní pojmy a postoje* (1995), Oty Weinbergera *Alternativní teorie jednání* (1997), Weinbergerovu autobiografii *Za hlasem intelektuálního svědomí* (*Časopis pro právní vědu a praxi*, 2000), dvě kapitoly antologie *Brněnská škola právní teorie* (2003); vedle zmíněné Hartmannovy *Struktury etického fenoménu* (2002) vyšly v Karlově překladu i některé pasáže z jeho *Etiky*

(*Pro-Fil*, 2002); do fakultní knihovny věnoval samizdatový výtisk svého překladu knihy Otfrieda Höffeho o Immanuelu Kantovi. Katedře pomohl při ediční činnosti sazbou některých drobnějších tisků, např. sborníku o Kantově filozofii.

V závěrečném období svého působení na katedře Karel nejednou, např. u příležitosti svých životních jubileí, pověděl, že je vděčný osudu za to, že mohl působit na naší katedře, těšit se z její tradičně přátelské atmosféry (která tu vládla i v situacích z vnějších důvodů všelijak napjatých). Také v Karlových textech by se o tom mnohé našlo. Třeba i vyprávění, jak ho jednou, když jel v autě, zastavili policisté. Polekal se, že spáchal nějaký dopravní přestupek. Šlo však jen o běžnou kontrolu. Jeden z policistů listoval v Karlově občance. Když se dostal na stránku se zápisem o jeho zaměstnání a zaměstnavateli, řekl uznalým hlasem: Vy musíte být, pane, dobrý pracovník, když jste tak dlouho na jednom místě. K tomu svým způsobem úřednímu soudu-hodnocení dodávám: Ano, Karel byl dobrý pracovník, ale nejen to: také dobrý člověk. A skromný: Když jsme spolu v poslední době přemítali o svém působení na katedře a ve filozofii, s jistotou byl ochotný přijmout jen to, že svou odbornou, pedagogickou a někdy i politickou činností přispěl k tomu, že katedra fungovala a tak vytvářela prostor, příležitost k tomu, aby tu vyrůstali i noví absolventi, kteří se uplatňují nejen jako „poskytovatelé příležitosti k filozofování“, ale jako filozofové v nejlustnější slova smyslu. Nicméně si dovoluji tvrdit, že si Karel jako etik své místo v české filozofii získal.

DEDICATED TO KAREL HLAVOŇ

Opening speech on the evening dedicated to the life and work ethics and historian of philosophy, associate professor Karel Hlavoň (January 21, 1930 to July 30, 2009).